

Proměny neratovského kostela a údolí Divoké Orlice

Seminární práce

Štěpánka Beránková

FA ČVUT

Dějiny a teorie architektury VI

Vedoucí práce: PhDr. Miroslav Pavel, PhD.

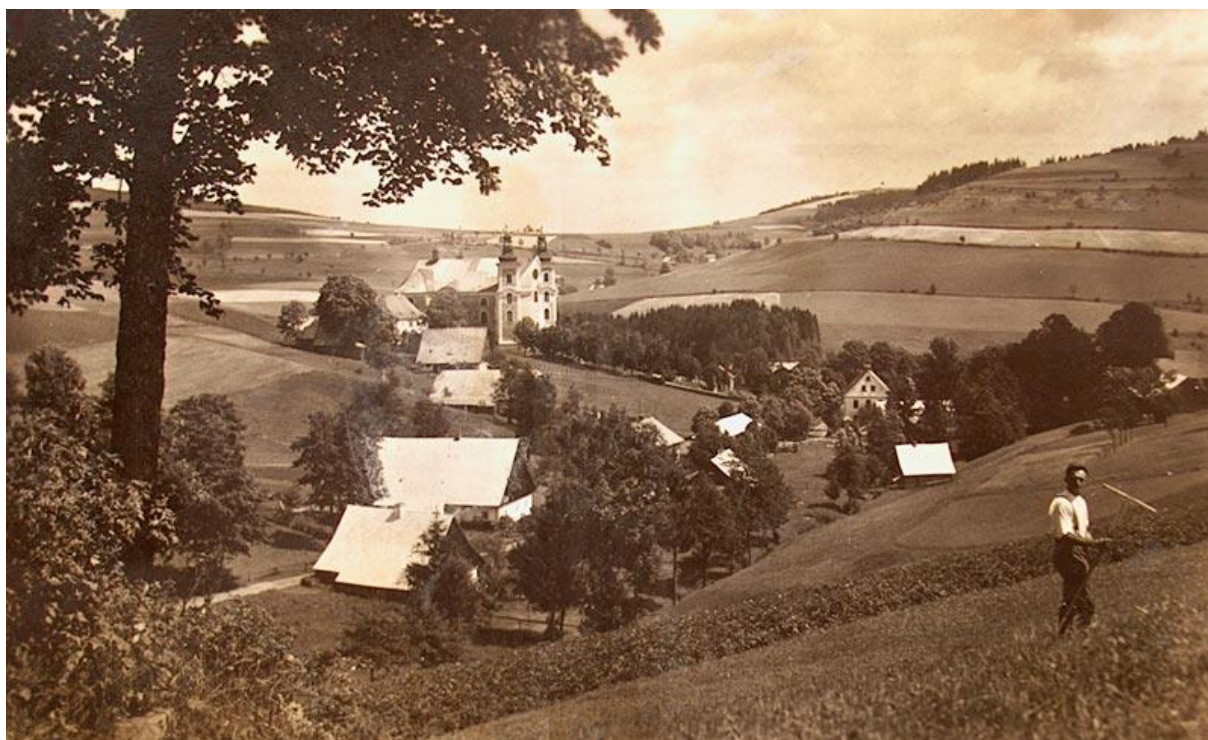
Akademický rok: 2023/2024

Obsah

Úvod.....	2
Údolí horního toku Divoké Orlice.....	3
Počátky a vrcholné období	4
Zlom	6
Rehabilitace	7
Zamyšlení	8
Zdroje	9
Seznam obrázků	10

Úvod

Seminární práce se zabývá významem barokního kostela Nanebevzetí Panny Marie v Neratově a jeho souvislostmi s proměnou údolí horního toku Divoké Orlice. Jejím cílem je zmapování historických událostí, které prostředí zformovaly, a porozumění geniu loci této lokality.

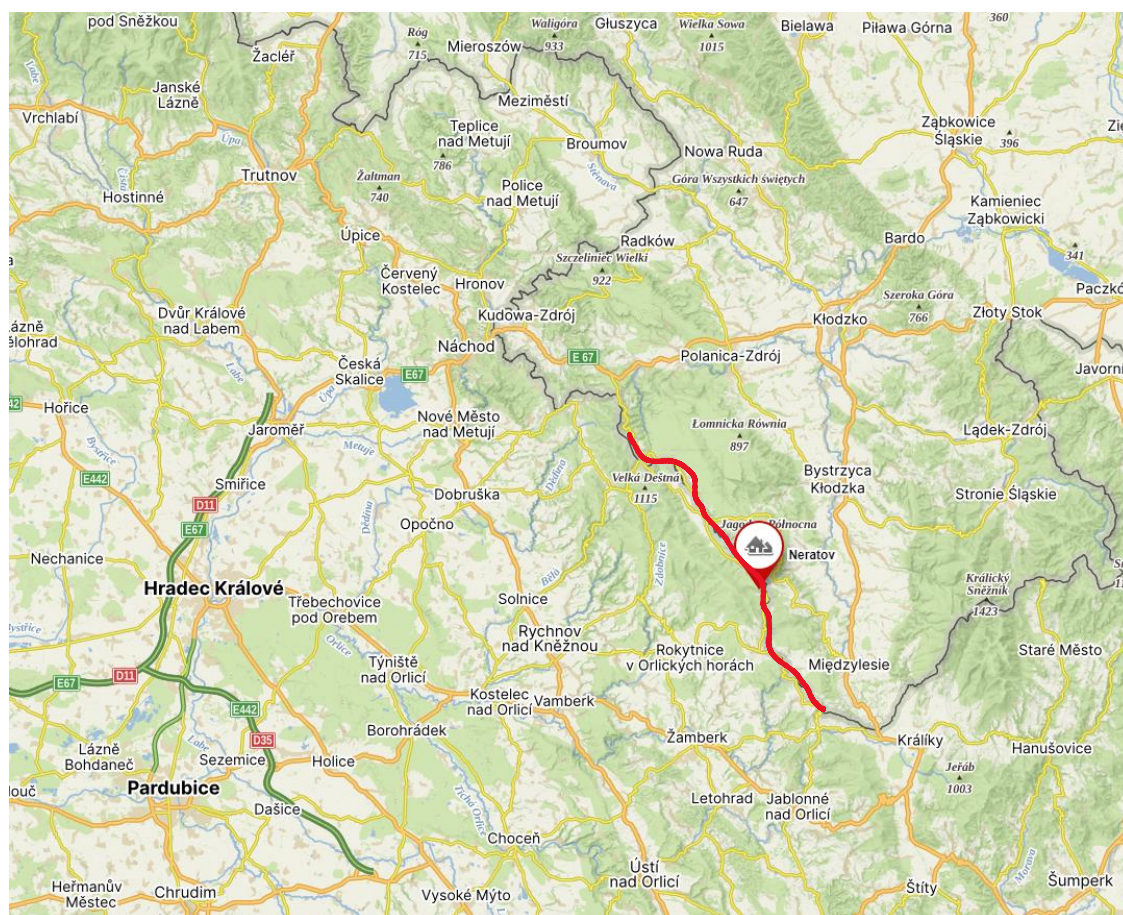
Obrázek 1: Pohled na obec Neratov a kostel Nanebevzetí Panny Marie¹

¹ Neratov před 2. sv. válkou. In: *Orlickehory.net* [online]. c2020 [cit. 2023-12-27]. Dostupné z: <http://www.orlickehory.net/pohledy/pohlednicebart.html>

Údolí horního toku Divoké Orlice

Neratovský kostel leží v oblasti, která by se dala souhrnně označit jako údolí horního toku Divoké Orlice². Jedná se o údolí v Orlických horách na samé hranici mezi Českou republikou a Polskem, a jak název napovídá, území obléhá řeka Divoká Orlice v jejím horním toku. Stejně jako je dravá voda v řece, jsou drsné i místní podmínky, kopce se zvedají vysoko, a pak prudce utíkají do úzkých údolí, svahy jsou porostlé hustými lesy, nebo ošlehané ostrým větrem. Ticho místních končin neruší ani tolik řev moderních strojů, jako spíš bekání srdců, sem tam projede automobil a lesní půdu udusají boty turistů, jinak nic.

Historicky jde o soubor několika menších obcí na straně české – Trčkov, Bedřichovka, Zelenka, Jadrná, Kunštát, Černá Voda, Nová Ves, Podlesí, Neratov, Hadinec, Malá Strana, Vrchní Orlice, Bartošovice v Orlických horách, Ostrov, Čihák – a podobný počet obcí na straně polské.³ Ač obyvatele údolí dříve i dnes dělila divoká řeka, státní hranice i jazyková bariéra, těžké přírodní podmínky nachystaly osudy všem velmi podobné, podobný způsob života, podobný způsob obživy, a proto je možné považovat území za celistvé.

Obrázek 2: Vyznačení oblasti na mapě⁴

² Oblast poprvé vymezena v práci: ŠŮLA, J. Počátky osídlení horního toku Divoké Orlice. In: *Panorama: z přírody, historie a současnosti Orlických hor a podhůří*. Hlinné: Natura, 2000, s. 3-6. ISBN 80-902420-5-7.

³ ŠŮLA, ref. 1, s. 5

⁴ Mapa převzata z Mapy.cz

Počátky a vrcholné období

Životní příběhy této oblasti se začaly psát v průběhu 16. století, kdy sem za prací přicházeli německy mluvící dřevorubci. Už ke konci 15. století totiž poptávka po dřevě převýšila nabídku poskytovanou vnitrozemskými lesy, a zároveň se v této době na východě Čech ještě rozkládal orlickohorský prales, neprobádaný, protkaný pozůstatky neolitických stezek, pozornost těžařů se tedy obrátila k němu. Dřevo bylo tehdy strategickou surovinou užívanou nejen pro stavbu a topení, ale také pro pálení potaše, suroviny pro výrobu skla.⁵

S příchodem dřevorubců a jejich rodin se začaly zakládat drobné osady, často přilehlé k nově vznikajícím sklářským hutím – výroba skla byla pro tuto oblast příhodná, nacházela se zde ložiska vápence a křemene, a hlavně tedy dostatek dřeva. Huťmistrovi byla vrchností udělována mnohá privilegia, mezi které patřilo třeba právo várečné pro výrobu vlastního piva nebo možnost neomezeně obchodovat i za hranicemi panství, často byl svobodný nejen sám huťmistr, ale i celá jeho rodina, dělníci v jeho huti byli osvobozeni od roboty pro vrchnost a byli povinováni pracovat v huti a odvádět úroky také huťmistřovi nikoli vrchnosti. Naopak mezi povinnosti huťmistra patřilo starat se o své dělníky, zabezpečit jim bydlení a obchody, s tím se život v údolí Divoké Orlice dále rozvíjel.⁵ Pracovat ve sklárnách přicházelo od konce 16. do 18. století stále více lidí a oblast prosperovala.⁶

Největší kulturní rozkvět přišel s barokem. Už koncem 17. století se po širokém okolí šířily zvěsti o zázracích v Neratově. Původní dřevěný kostel, který byl vystavěn kolem roku 1574, aby sloužil místním, přestával stačit množství poutníků, kteří za zdejšími zázraky přicházeli, proto bylo rozhodnuto o výstavbě nového kamenného poutního kostela. Stavba započala roku 1723 pod vedením stavitele Carla Antoni Reina, který stál i za dalšími stavbami a přestavbami nejen v rokytnickém panství, ale i v Pardubicích a na Moravě. Po tragické smrti tohoto rokytnického architekta převzal a dokončil stavbu stavitel z opačného břehu, z Kladska, Jakub Ondřej Carowe.⁷

Kostel má jednu loď o pěti klenebních polích ve střední části mírně rozšířenou, kterou zakončuje půlkruhová apsida s oltářem. Křížení není z interiéru příliš patrné, do příčné lodi jsou po stranách symetricky vsazeny sakristie a kaple Božího hrobu s oratořemi v patře.⁸ Naopak velmi výrazná je formulace jižní fasády, kterou tvoří zaoblené průčelí střežené dvěma kónicky osazenými věžemi.

V době jeho největší slávy kostel navštěvovaly i tisíce poutníků ročně a údajně se v něm uskutečnilo každý rok až 400 zázraků⁹, často se jednalo o zázračné uzdravení pomocí pramene, který tryskal poblíž kostela.

Obrázek 3: Původní kostel¹⁰

Obrázek 4: Původní interiér kostela¹¹

⁵ ŠŮLA, ref. 1, s. 6

⁶ Stručné dějiny skláren v Orlických horách. In: *Orlickehory.net*[online]. c2001-2005 [cit. 2023-11-28]. Dostupné z: <http://www.orlickehory.net/sklarny.htm>

⁷ OPPELTOVÁ, Jana. Historie poutního kostela Nanebevzetí Panny Marie v Neratově. In: *Orlické hory a Podorlicko*. Rychnov nad Kněžnou: Okresní muzeum Orlických hor, 1999, s. 123-160. ISBN 80-86076-19-9 (brož.).

⁸ OPPELTOVÁ, ref. 7, s. 128

⁹ OPPELTOVÁ, ref. 7, s. 126

Na rozdíl od předchozích slohů dbalo baroko na osazení objektů do krajiny, i za tak velkou cenu jako je třeba otočení kostela na severojižní osu, aby do krajiny pěkně zapadnul. Ovšem komponování krajiny se zde neomezilo pouze na neratovský kostel, dalo vzniknout i menším architektonickým počínům, jako jsou například kaple. Mnohé z nich dnes najdeme uprostřed lesa, nebo alespoň na jeho okraji. Některé, jako je například Kunštátská kaple, stojí dokonce přímo na hřebeni Orlických hor, je možné na ni narazit během procházky po Jiráskově horské stezce, původně však sloužila místním dřevorubcům a poutníkům mířícím přes hřebeny hor.

Za svůj dlouhý život v horských podmínkách bylo drobné svatostánky třeba průběžně opravovat, pokud byla původní kaplička dřevěná, nahradila ji později kamenná, když blesk zapálil střechu, nahradila ji modernější – vždy když bylo třeba, našel se dobrodinec, který opravy provedl, nebo alespoň zafinancoval, kapličky se postupně měnily, ale zachovávaly si přitom svou duši, vtiskly se do tváře Orlického pohoří a splynuly s ním.¹²

Obrázek 5: Kunštátská kaple¹³

Obrázek 6: Kaple Černé Vodě¹⁴

¹⁰ *IPuvodni-stav*. Online. In: Neratov.cz. C2019. Dostupné z: <https://www.neratov.cz/navstivte-neratov/pro-poutniky/historie-obce-neratov/>. [cit. 2023-12-27].

¹¹ *Neratovint*. Online. In: Orlickehory.net. C2020. Dostupné z: <http://www.orlickehory.net/hdobvelke/neratovint.jpg>. [cit. 2023-12-27].

¹² Kunštátská kaple. In: *Orlickehory.net* [online]. c2020 [cit. 2023-12-27]. Dostupné z: <http://www.orlickehory.net/mista/kunstkaple.htm>

¹³ Kunštátská kaple. In: *Lsproperties.ca* [online]. [cit. 2023-12-27]. Dostupné z: <https://www.lsproperties.ca/kun%C5%A1t%C3%A1tsk%C3%A1-kaple-na-h%C5%99ebenu-hor-k.html>

¹⁴ Okolí Penzionu Černá Voda. In: *E-chalupy.cz* [online]. [cit. 2023-12-27]. Dostupné z: https://www.e-chalupy.cz/orlicke_hory/ubytovani-orlicke-zahori-penzion-cerna-voda-9648.php#pid=26

Zlom

Bolestnou ranou byla drsnému, avšak mírumilovnému kraji druhá světová válka – údolí Divoké Orlice se ocitlo ve sporném území označovaném jako Sudety. Ve složité politické situaci došlo nakonec k odsunu německojazyčných obyvatel, kteří tu ovšem byly doma od počátku. Po tři sta let tu žili lidé původem převážně z Tyrolska¹⁵, případně Kladska¹⁶, a žili způsobem odpovídajícím těžkým životním podmínkám, po generace získávali a předávali zkušenosti, jak se s těmito podmínkami vypořádat, a pak najednou v průběhu několika týdnů či měsíců nezbyl nikdo, kdo by ono vědění mohl dále využít.

Pro bližší představu o rozsahu vyliďnění po roce 1945 následují údaje o počtu obyvatel ve vybraných obcích na české straně oblasti před válkou a dnes:

Trčkov (Trschkadorf):	439 (r. 1930)	/ obec zanikla
Kunštát (Kronstadt):	695 (r. 1939)	/ dnes Orlické Záhoří 210 (r. 2023)
Černá Voda (Schwarzwasser):	353 (r. 1921)	/ 7 (r. 2001)
Neratov (Bärnwald):	500 (r. 1939)	/ 65 (r. 2021)
Hadinec (Ottendorf):	56 (r. 1929)	/ obec zanikla
Malá Strana (Halbseiten):	61 (r. 1921)	/ obec zanikla
Vrchní Orlice (Hohen Erlitz):	240 (r. 1939)	/ obec zanikla
Bartošovice v OH (Batzdorf):	1834 (r. 1930)	/ 245 (r. 2023)
Ostrov (Nesselfleck):	60 (r. 1921)	/ obec zanikla

Data převzata z ČSÚ

Od dob orlickohorského pralesa místní krajinu přetvářeli a utvářeli její obyvatelé, káceli lesy a stavěli svá obydlí, snad to přírodě nebylo zrovna k vůli, ale tradiční postupy stále dovolovaly její regeneraci. Dlouhá staletí určovali obyvatelé ráz krajiny a krajina zase způsob jejich života, není možné vyčíslit hodnotu vědění, které bylo zapomenuto s odchodem místních lidí. I když sklářství tou dobou neživilo kraj více jak sto let, zůstávala těžba dřeva a hospodaření na chudých neúrodných polích, pastevectví a mnohé další.

V jiných oblastech Sudet došlo k doosídlování opuštěných domů a vesnic pestrou škálou cizinců, kteří začali nově nabyté statky přetvářet ke svému způsobu života.¹⁷ V údolí Divoké Orlice se to nestalo. Vazby a podobnosti pravého a levého břehu řeky krátce po válce zpřetrhal ostnatý drát. Ochranné pohraniční pásmo na 40 let přidusilo život několika málo zbylých obyvatel, počítaných na jednotky či nízké desítky.¹⁸ Neudržovaná stavení zchátrala a rozpadla se, omítky svatostánků oprýskal vítr, lesní mýtiny pokryly nálety, ze kterých dál vyrostly stromy, a po lidském zásahu nezbylo ani památky.

Jako trnová koruna nad mrtvým údolím působil i neratovský kostel. Krátce před koncem války po něm začal střílet opilý sovětský voják, zapálil střechu a požár pak zničil zvon i hodinový stroj. V měsících po válce sice začali kostel opravovat ještě původní obyvatelé Neratova v čele s místním farářem, ale záchrany se kostel nedočkal. Na opravu nezbyly finance ani dobrovolníci, v následujících letech se zřítily i klenby a z barokního klenotu zbylo jen zmrzačené torzo. Kostel dál hnil, rozpadal se a ztrácel před očima, k jeho zbourání se naštěstí nepodařilo sehnat dostatek prostředků.¹⁹

¹⁵ Kunštátská kaple, ref. 12

¹⁶ OPPELTOVÁ, ref. 7, s. 123

¹⁷ PAVEL, Miroslav. *Roztržštěná mozaika dnešních Sudet*. Online. In: Era21. C2004-2023. Dostupné z: <https://www.era21.cz/cs/clanky/clanky/2019-04-01-roztrizstena-mozaika-dnesnich-sudet/>. [cit. 2023-12-27].

¹⁸ Data převzata z ČSÚ

¹⁹ Kostely v Orlických horách. In: *Orlickehory.net* [online]. c2020 [cit. 2023-11-28]. Dostupné z: <http://www.orlickehory.net/kostely.htm#neratov>

Obrázek 7: Chátrající kostel²⁰

Obrázek 8: Interiér kostela²⁰

Rehabilitace

Změny politické, které započala sametová revoluce, přinesly i změny kulturní. V roce 1992²¹ byl kostel Nanebevzetí Panny Marie v Neratově zapsán na seznam státních kulturních památek. Přibližně v této době začal v Neratově také působit farář Josef Suchár, který na opravách neratovského kostela nesl nemalé zásluhy a obnovil i tradici bohoslužeb, konaných zpočátku pod širým nebem.²²

Před spuštěním rekonstrukčních prací bylo nejprve nutné odklidit trosky a suť z vnitřního prostoru kostela, o to se postarali převážně dobrovolníci. Od roku 2003 pak mohly začít opravy, postupně se přistoupilo k sanaci zdiva, omítnutí průčelí a položení nové podlahy²³, záměrem rekonstrukce ovšem nebyl návrat kostela do původní podoby. Zvláště interiér někdejšího barokního klenotu byl natolik poškozený, že prakticky nebylo k čemu se vracet. Zachovány byly původní zdi a obnoveno jižní průčelí, ale interiér zůstal holý, a hlavně dostal kostel neobvyklou skleněnou střechu, zhotovenou podle návrhu Ing. arch. P. Dostála a Ing. J. Starého²⁴ v roce 2007²⁵. Použití skla zde není samoučelné, má význam zásadní, odkazuje jak k bohoslužbám konaným pod širým nebem v 90. letech, tak k tradici sklářství celé oblasti.

Obrázek 9: Zrekonstruovaný kostel²⁰

Obrázek 10: Nový interiér²⁰

²⁰ Fotodokumentace součástí článku: *Kostel Nanebevzetí Panny Marie*. Online. In: Neratov.cz. C2019. Dostupné z: <https://www.neratov.cz/navstivte-neratov/pro-poutniky/kostel/>. [cit. 2023-12-27].

²¹ *Kostel Nanebevzetí Panny Marie se schodištěm*. Online. In: Pamatkovykatalog.cz. C2015. Dostupné z: <https://www.pamatkovykatalog.cz/kostel-nanebevzeti-panny-marie-se-schodistem-766534>. [cit. 2023-12-27].

²² *Kostely v Orlických horách*, ref. 19

²³ *Kostel Nanebevzetí Panny Marie*. Online. In: Neratov.cz. C2019. Dostupné z: <https://www.neratov.cz/navstivte-neratov/pro-poutniky/kostel/>. [cit. 2023-12-27].

²⁴ *Prosklená střecha dodává...* Online. In: Český rozhlas. 2018. Dostupné z: <https://hradec.rozhlas.cz/prosklena-strecha-dodava-kostelu-v-neratove-jedinecnost-atmosfera-vhani-doslova-6931565>. [cit. 2023-12-27].

²⁵ *Kostel Nanebevzetí Panny Marie*, ref. 23

Osudy kostelů na polské straně už byly jiné než u nás. K jejich opravám začalo docházet již v 80. letech²⁶ a byly jednoduše obnoveny do původního stavu, aby se mohly co nejdříve zase používat, otázka získání financí na jejich oživení zřejmě nebyla v nábožensky založeném státě tak složitá jako u nás. Mimo to je třeba zdůraznit, že tyto polské kostely užívali i nadále stále stejní obyvatelé, kteří k nim měli osobní vztah, snad i proto došlo k jejich opravám dříve. Naproti tomu sídlo Niemojow, panský dvůr ležící nedaleko přes řeku naproti Neratovu, se rehabilitace nedočkal vůbec, zbyly z něj pouhé trosky v lese. Tito dva historicky podobní „svědkové času na Divoké Orlici“²⁷ (Neratov a Niemojow) se s časem liší stále víc, především vyhlídkami do časů budoucích, a snad proto, že každý leží v jiné zemi.

S oživením kostela ožila i obec Neratov. Vzniklo zde Sdružení Neratov, které se zasloužilo i o opravu kostela, a zaměřuje se na pomoc potřebným – zajišťuje chráněné bydlení, denní stacionář, chráněné dílny i speciální základní školu v Bartošovicích.²⁸ Mimo to vaří v Neratově od roku 2017 vlastní pivo a čepují ho ve zdejších hostinci²⁹, přicházejí ho ochutnat nejenom turisté a cyklisté projíždějící kolem, ale také hosté na svatbách, kulturních a benefičních akcích často konaných v místním obrozeném kostele. V neposlední řadě slouží kostel a hospoda místním obyvatelům, kterých je dnes již 65 oproti původním 2 v roce 1989.³⁰

Na rozdíl od Neratova mnoho původních obcí na české i polské straně údolí zaniklo. Jenom několik obcí dnes prosperuje – Bartošovice v OH, Orlické Záhoří (dříve Kunštát) – a už je neživí ani sklářství, ani těžba dřeva, dnes nacházejí uplatnění v turismu, rekreaci a lyžování. Někdejší přítomnost zaniklých lidských obydlí připomínají už jenom kapličky, které jsou nadále opravovány z darů místních dobrodinců a správ větších obcí, jako tomu vždy bylo.

Zamyšlení

Lokalita údolí horního toku Divoké Orlice prošla během uplynulých pěti set let spoustou zásadních změn. Od středověkého pralesa se změnila na obydlenu kulturní krajinu, od přírody využívané pro těžbu dřeva a tavení skla přešla k přírodě obdivované pro svůj půvab a klid, poutníky přicházející obdivovat se zázrakům Panny Marie vyměnila za turisty přicházející obdivovat znovuzrozený mariánský kostel.

První osadníci přicházeli do hor za těžbou dřeva, proto si zde vystavěli obydlí, založili rodiny, postavili svatyně. Další lidé přišli za prací ve sklárnách, rozšířili vesnice, postavili kaple a kostely. Potom přicházeli poutníci, spatřit zázraky, vystavěli jim barokní poutní kostel, i kaple pro místní se v tom duchu přestavěly. Když přišli a odešli nacisté, vyhnali téměř všechny obyvatele divoko-orlického údolí a krajina ztichla. Po lesích se proháněla divoká zvěř a sem tam nějaký človíček, zase jako za časů orlickohorského pralesa, jenom pod dozorem socialistického režimu. S novou republikou přišli památkáři a farář s farníky a navrátili kostelu někdejší slávu. S obnoveným symbolem víry a pomoci bližnímu přišli noví lidé, zabydleli se a začali vytvářet nové prostředí. A dnes opět přicházejí poutníci, častěji ovšem turisté, aby spatřili zázrak oživení kostela i vylidněných Sudet.

Navzdory překážkám přicházejí lidé do kostela Nanebevzetí Panny Marie dnes stejně jako v 18. století. Snad se spolu s tímto zázrakem život vrátí nejen do Neratova, ale i do celého údolí.

²⁶ Kostel Povýšení svatého Kříže. In: *Polska-org.pl* [online]. [cit. 2023-12-27]. Dostupné z: https://polska-org.pl/523532,Poniatow,Kosciol_Podwyzszenia_Krzyza_Swietego.html

²⁷ HORÁKOVÁ, Pavla. Niemojów a Neratov, dva svědkové času na Divoké Orlici. In: *Český rozhlas* [online]. 2019 [cit. 2023-12-27]. Dostupné z: <https://vltava.rozhlas.cz/pavla-horakova-niemojow-a-neratov-dva-svedkove-casu-na-divoke-orlici-8098653>

²⁸ Kostely v Orlických horách, ref. 19

²⁹ *Pivovar Neratov*. Online. In: *Neratov.cz*. C2019. Dostupné z: <https://www.neratov.cz/navstivte-neratov/sluzby/pivovar-neratov/>. [cit. 2023-12-27].

³⁰ Data převzata z ČSÚ

Zdroje

TIŠTĚNÉ

ŠŮLA, J. Počátky osídlení horního toku Divoké Orlice. In: *Panorama: z přírody, historie a současnosti Orlických hor a podhůří*. Hlinné: Natura, 2000, s. 3-6. ISBN 80-902420-5-7.

OPPELTOVÁ, Jana. Historie poutního kostela Nanebevzetí Panny Marie v Neratově. In: *Orlické hory a Podorlicko*. Rychnov nad Kněžnou: Okresní muzeum Orlických hor, 1999, s. 123-160. ISBN 80-86076-19-9 (brož.).

ELEKTRONICKÉ

Neratov před 2. sv. válkou. In: *Orlickehory.net* [online]. c2020 [cit. 2023-12-27]. Dostupné z: <http://www.orlickehory.net/pohledy/pohlednicebart.html>

Stručné dějiny skláren v Orlických horách. In: *Orlickehory.net*[online]. c2001-2005 [cit. 2023-11-28]. Dostupné z: <http://www.orlickehory.net/sklarny.html>

IPuvodni-stav. Online. In: Neratov.cz. C2019. Dostupné z: <https://www.neratov.cz/navstivte-neratov/pro-poutniky/historie-obce-neratov/>. [cit. 2023-12-27].

Neratovint. Online. In: Orlickehory.net. C2020. Dostupné z: <http://www.orlickehory.net/hdobvelke/neratovint.jpg>. [cit. 2023-12-27].

Kunštátská kaple. In: *Lsproperties.ca* [online]. [cit. 2023-12-27]. Dostupné z: <https://www.lsproperties.ca/kun%C5%A1t%C3%A1tsk%C3%A1-kaple-na-h%C5%99ebenu-hor-k.html>

Kunštátská kaple. In: *Orlickehory.net* [online]. c2020 [cit. 2023-12-27]. Dostupné z: <http://www.orlickehory.net/mista/kunstkaple.htm>

Okolí Penzionu Černá Voda. In: *E-chalupy.cz* [online]. [cit. 2023-12-27]. Dostupné z: https://www.e-chalupy.cz/orlicke_hory/ubytovani-orlicke-zahori-penzion-cerna-voda-9648.php#pid=26

PAVEL, Miroslav. *Roztříštěná mozaika dnešních Sudet*. Online. In: Era21. C2004-2023. Dostupné z: <https://www.era21.cz/cs/clanky/clanky/2019-04-01-roztristena-mozaika-dnesnich-sudet/>. [cit. 2023-12-27].

Kostely v Orlických horách. In: *Orlickehory.net* [online]. c2020 [cit. 2023-11-28]. Dostupné z: <http://www.orlickehory.net/kostely.htm#neratov>

Kostel Nanebevzetí Panny Marie se schodištěm. Online. In: Pamatkovykatalog.cz. C2015. Dostupné z: <https://www.pamatkovykatalog.cz/kostel-nanebevzeti-panny-marie-se-schodistem-766534>. [cit. 2023-12-27].

Kostel Nanebevzetí Panny Marie. Online. In: Neratov.cz. C2019. Dostupné z: <https://www.neratov.cz/navstivte-neratov/pro-poutniky/kostel/>. [cit. 2023-12-27].

Prosklená střecha dodává... Online. In: Český rozhlas. 2018. Dostupné z: <https://hradec.rozhlas.cz/prosklena-strecha-dodava-kostelu-v-neratove-jedinecnost-atmosfera-vhani-doslova-6931565>. [cit. 2023-12-27].

Kostel Povýšení svatého Kříže. In: *Polska-org.pl* [online]. [cit. 2023-12-27]. Dostupné z: <https://polska-org.pl/523532.Poniatow,Kosciol Podwyzszenia Krzyza Swietego.html>

HORÁKOVÁ, Pavla. Niemojów a Neratov, dva svědkové času na Divoké Orlici. In: *Český rozhlas* [online]. 2019 [cit. 2023-12-27]. Dostupné z: <https://vltava.rozhlas.cz/pavla-horakova-niemojow-a-neratov-dva-svedkove-casu-na-divoke-orlici-8098653>

Pivovar Neratov. Online. In: Neratov.cz. C2019. Dostupné z: <https://www.neratov.cz/navstivte-neratov/sluzby/pivovar-neratov/>. [cit. 2023-12-27].

Seznam obrázků

Obrázek 1: Pohled na obec Neratov a kostel Nanebevzetí Panny Marie	2
Obrázek 2: Vyznačení oblasti na mapě.....	3
Obrázek 3: Původní kostel	5
Obrázek 4: Původní interiér kostela	4
Obrázek 5: Kunštátská kaple	5
Obrázek 6: Kaple Černé Vodě	5
Obrázek 7: Chátrající kostel	7
Obrázek 8: Interiér kostela	7
Obrázek 9: Zrekonstruovaný kostel.....	7
Obrázek 10: Nový interiér	7